

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

у номері

МИХАЙЛЬ
СЕМЕНКО
Поезії

СЕМЕН
ГЛУЗМАН
Згоди в психіатрії

ТАРАС
ВОЗНЯК
Гріх існування

РОЛАНД ПІЧ
Про містику
і метафізику
у Григорія Сковороди

ЄВГЕН
СВЕРСТЮК
Українська література і
християнська традиція

АННА-ГАЛЯ
ГОРБАЧ
На 44-м Міжнароднім
ярмарку книжки
у Франкфурті

ISSN 0585-8364

12 ГРУДЕНЬ 1992 р.

Андрій ОХРІМОВИЧ

З КОГОРТИ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

19 червня 1992 року помер Веніамін Кушнір, один з найкультурніших митців у широкому значенні цього слова, характерний шістдесятник, із тих, що не кривили душою, не пристосовувались, не зраджували своїх ідеалів. Коли хвиля репресій і терору 70-х років заглушила культурно-мистецьке життя на Україні, він, як і багато інших людей творчої праці, усамітнився. Звідси починається драма митця перед лицем

жорстокого глухонімого часу, котрий для нього, попри всі передбови і гасла, тривав до останнього дня життя. Спілка, яку очолювали мастигі кон'юнктурники, втративши надію переманити художника у свій табір, зі знанням справи взялася за цькування. Ось характерний випадок. Коли в 1982 році Кушнір подав на художню раду глибоке і з пластичного боку бездоганне полотно "Добуш", воно було відхилене з гранично ідіотським

"Автопортрет із свічкою". Темпера

“Баба з козою”. Олія

аргументом: “А в кого вони стріляють?” Чи то через обставини, чи за інерцією, ситуація й сьогодні мало в чому змінилася.

Мета публікації полягає в тому, щоб нагадати широкій громадськості про видатного художника і громадянина, котрий зі спокійною совістю міг би сказати про себе: “Ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою”.

Народився Кушнір 7 січня 1926 року в селі Рудка, Кам’янець-Подільського району.

Малювати почав з раннього дитинства. Спочатку перемальовував з книжок, згодом, під час війни, познайомився з професійним художником. Той брав його із собою на етюди, давав фарби, пензлі. Деякі роботи з того часу збереглися. Свідчать вони про небиякий природний талант юнака.

Шлях у мистецтво доволі плутаний. Батько був кравцем, отож і сина віддав на виучку до швейної майстерні. Чи не звідси міцно скроєні композиції художника. Хоч би там як, а Кушнір завжди міг собі щось пошити. Часто жартував:

“Якби я став кравцем — то був би великою людиною”.

Кравецька кар’єра обривається призовом до радянської армії, де з нього намагаються зробити військового фельдшера. Через півроку, правдами і неправдами вирвавшися з героїчних лав, пробує себе на фізичному факультеті КДУ, згодом вступає до політехнічного. Міцно зачепився лише у Львівському художньому інституті. Часто згадував однокурсників, гуртожиток, у якому жили по двадцять чоловік в одній кімнаті.

З різноманітної літератури ми знаємо про нелегке життя митців. Ale навряд чи доводилось Ван-Гогу, сидячи в якомусь із паризьких кафе, думати, скажімо, так: “...гм, Сезан, а він часом не стукач?..” Серед двадцяти мешканців гуртожитської кімнати обов’язково такий був, не могло не бути. Вже сам цей факт сковував рухи, заважав нормальному розвитку. Плем’я молоде, незнайоме, познайомившись, вдавалося до езопівської мови; суперечки, у яких повинна народжуватись істина, рідко коли виходили

“Рапсоди”. Олія

за рамки дозволеного... Але Львів, попри все, залишав за собою прерогативу духовного П’ємонту України. Тим більше, що в довколишніх лісах ще лунали черги повстанських кулеметів. Етюди в горах тоді дорого могли коштувати. Однак, незважаючи ні на що, він з приятелем-горянином їздить по селах, багато малює, бере участь у гуцульських гулянках. На одній з них спостерігає бійку: жорстоку, страшну, але цікаву своїм несподіваним замиренням і ритуальним арканом. Саме тут, у Карпатах, шукає і знаходить духовне коріння народу. В одязі, говірці, звичаях, архітектурі, іконописі... Мов археолог, з черепків відтворює ціле, і в цілому тому спостерігши культурне тіло Київської Русі, бачить безперервність національного тривання, що залежно від обставин то затихає, то виявляється з новою силою, але ніколи не уривається остаточно. Горді гуцули, з яких темна, страшна сила поробила колгоспників, відчувши раптом поклик крові, зривають із себе машкару буденщини і, спліввшись у бойовому аркані, застигають на полотні майстра, стають метафорою, зафікованою суттю, самими собою.

Якусь мить йому здається, що заліки з історії партії не є їнше, як кошмарний сон, а дійсність — ось вона: Русь Данила Галицького. Але сон минув, і він знову блукає дощовим Львовом, намагаючись не дивитись на криваві бинди комуністичних лозунгів.

У Львові Кушнір формується як художник і громадянин. Незважаючи на дискомфорт політичних реалій, там збереглось національне культурне середовище, домінует українська мова, та й сама архітектура старого міста кожним своїм вигином будить думку, виховує естетичне чуття. Саме там відчув він усю вагу відповідальності за долю нації. Вислів “якщо не я — то хто?” стає його кредо.

Як митець еволюціонує в рамках Львівської реалістичної школи, адептами котрої були Манастирський, Труш. Вплив останнього відчувається в ранніх роботах Кушніра. Згодом він виробить свій, ні на кого не схожий стиль, а поки що, піднявши комір старенького пальта, ходить на виставки, часто буває в оперному, але частіше на товарній станції, де, розвантажуючи вагони, поповнює куцій студентський бюджет.

“Смерть”. Олія

У 1953 році, близькуче виконавши дипломну роботу “Богдан Хмельницький з військом”, Кушнір покидає Львів. Причина — не прописують. На запрошення свого однокурсника їде у Дніпропетровськ, де протягом двох років викладає в художньому училищі, бере активну участь у виставках. 1954 року вступає до Спілки художників. Переїхавши до Києва, довго поневіряється без квартири, без майстерні. Грошій вистачає хіба що на пиріжок і воду із сиропом. Але, хоч би там як, молодість, енергія, віра в себе компенсують усі негаразди.

— Був він тоді, — згадує Галина Петрівна Кушнір, дружина художника, — енергійний, веселий, красивий. Мав багато друзів. Дуже любив музику, особливо класичну. Часто відвідував філармонію, концерти під відкритим небом. Та й малював він завжди під музику.

З 1959 року Кушнір працює в колективній майстерні у трапезній Лаври. Тоді ж пише “Трембіту”, “Плотогонів”, “Лісорубів”, “Червоні маки”. Мова цих полотен символічна, з глибоким підтекстом. Їх можна розглядати і як вияв архетипу, і як свідоме занурення в глибини традиції. Аналізуючи робо-

ти Кушніра під цим кутом зору, пригадаймо, що творчість, за Юнгом, полягає у відтворенні витіснених в архаїчну епоху вражень і зводиться, по суті, до репродуктивної діяльності. Колектив (нація) через окрему творчу особистість відтворює свій естетичний, моральний, релігійний досвід, але вже на рівні символу, метафори. Щось подібне маємо у “Плотогонах”, де репродуковане одне з найдревніших занять гуцуулів. Тут немає жодної деталі, яка б прив’язувала дію до конкретного часу. Ріка, якою плотогони сплавляють ліс, сама є часом. Картина, крім багатоповерхової семантики образу, має високу пластичну самодостатність. Завдяки внутрішній експресії та міцно збитій композиції, вона, незважаючи на традиційну манеру виконання, сприймається як річ абсолютно сучасна.

Але вершинним у цей період досягненням Кушніра стала “Трембіта”. Ракурс, діагоналі трембіт, тривожне, експресивно написане небо, колорит, трифігурна композиція (це глибоко символічне число митець використовує дуже часто) досягають тут повної гармонії. Полотно викликає прямі асоціації з Шевченковим “... та добре вигострить

“Червона корова”. Тимпера

сокири, та й заходиться вже будить...” Дивно, але попри всю крамольність змісту воно репродукується і тиражується в офіційно виданих листівках.

З Шевченком, крім спільноти ненависті, його рідніті ніжне ставлення до жінки, культ мадонни. Звідси, мабуть, м'який ліризм “Червоних маків”. Річ ця наводить на думку про втрачений рай душевних людських стосунків та гармонійного співіснування з природою. Кушнір сприймав життя як дуже трепетну і ніжну субстанцію. “Це свято у Всесвіті”, — часто повторював він.

Загалом же шістдесяті роки багаті і на враження, і на дружбу, і на пропозиції. Офіційні художники намагаються переманити його в свій табір, пропонують малювати на так звану сучасну тематику. “Тоді б ви швидко пішли вгору”, — ластяться вони. Перед ним же здіймаються інші вершини, на яких бовваніють постаті Гоголя, Шевченка, Міkelанджело... Високо піднята планка виключає будь-які поблажки до себе. Багато малює, читає, відкриває нові літературні імена (благо політичний вітер по теплішив і щось таки виходить). Настільні книги: Біблія, Кобзар,

Сковорода. Коло спілкувань: Симоненко, Сверстюк, Заливаха, Світличний, Горська, Танюк... Суперечки, розмови, в центрі яких минуле, сучасне, майбутнє України.

У 1962 році Кушнір стає одним з найактивніших членів клубу творчої молоді. На блискуче організованих вечорах разом з іншими пропагує українське мистецтво, забуті імена, класику. Начитаний, з філософським складом мислення, він про все має оригінальні і глибокі судження. На ці ж роки припадають найбільші матеріальні гаразди. Спочатку отримує майстерню на вул. Філатова, а згодом однокімнатну “хрущовку” на вул. Далявській. У майстерні завжди хтось є, завжди суперечка, в якій разом з істиною часто народжується нова людина. Багатьох відвоюав він для українського мистецтва, розбудивши національний ген. Не останню роль грає Кушнір у духовній еволюції видатного українського художника Опанаса Заливахи, котрий на початках перевував у силовому полі російської культури. Глибокий розум, талант, вроджений аристократизм роблять Кушніра одним з найвпливовіших ідеологів шістдесятництва.

14 грудня 1963 року помирає

"Аркан". Темпера

Симоненко. На похоронах весь цвіт національного руху. Там же ка- гебісти. Фотографують, записують промови. З'являються перші ознаки стеження. У майстерні і на квартири Кушніри знаходять чужі недопалки, довкола крутяться несподівані приятелі з ультрарадикальними балачками. Тим часом кремлівський вождь, упавши в маразм, лупить капцем по трибуні ООН, матюкає літераторів, садовит кукурудзу, а його волохатобровий наступник — "націоналістів", творячи тим самим свій варіант інтернаціоналу за колючим дротом.

— Перші арешти припадають на вересень 65-го року, — згадує Галина Петрівна. — Ми були тоді в Карпатах. По дорозі заїхали до Заливахи. Разом гостювали у художника Михайла Фіголя, де, як стало згодом відомо, нас через вікно сфотографував карабіст. З Карпат повертались через Івано-Франківськ. Приходимо до Заливахи — двері запечатані. Питаємо сусідів — ніхто не хоче казати, пішли в домоуправу — "обращайтесь в милицію", і тільки Фіголь сказав нам, що Опанаса заарештовано. Тоді ж посадили Горинів і Осадчого. Все це якось підкосило Веніаміна. "Чому Опанаса посадили, а мене ні," — переживав він.

"Гуманізм" господарів життя, явно підбитий витонченим садизмом, влучає в ціль. Кушнір опи-

няється у двозначному становищі. Він, який вважав себе найбільше винним перед владою, — на "свободі", тоді як друзі — там. Цього для нього досить, щоб всерйоз думати про самогубство.

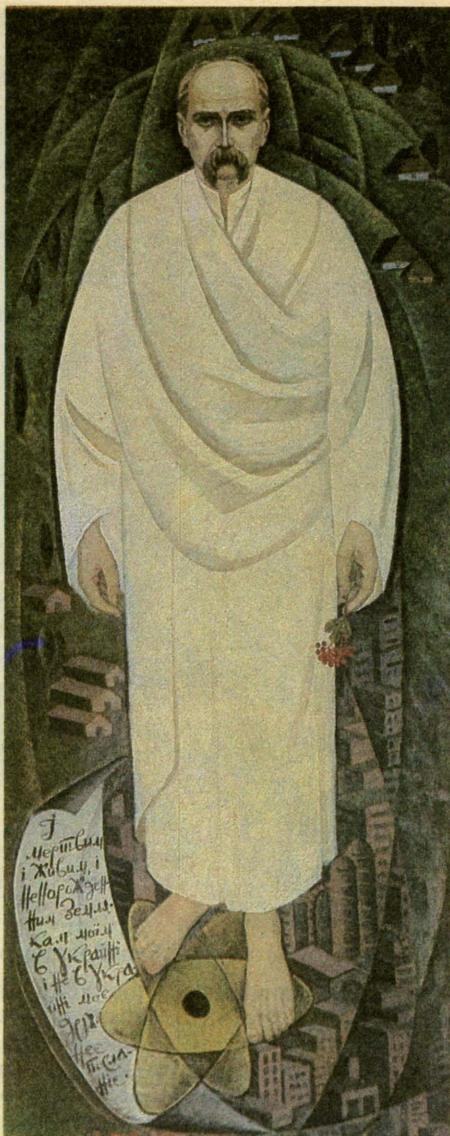
Залишившись у більшій "зоні", Кушнір приречений на калічене спілкування з такими, як і сам, піднаглядними. Ті ж, хто зламався, при зустрічі переходят на другий бік вулиці. Екстрема все розставила по своїх місцях. Балакучих псевдогероїв жбурнула в яму ганьби і самоїства, герой запакувала за гррати, Кушніра — в замкнутий простір майстерні, під вікнами котрої регулярно чергають філері.

Довкола нього з авоськими в руках та ковбасними темами на язиці снують маріонетки, персонажі винничуківського "Щурограда". "Сон розуму народжує чудовиськ" — підписав Гойя свої "Капрічос". Кушнір же пише "Гвалтовану Україну". Зажерливе і хтиве кодло він переносить на полотно цього разу у більш абстрактній формі. Заброди і перевертні всіх часів прямокутно-агресивною масою навалюють на беззахисну, об'ємно вирішену жінку — Україну. Домінанта чорного кольору, експресивність ламаних ліній, брутальна лавина морд майже не лишають надії і дають вичерпну інформацію про стан художника у той нелегкий час. Співзвучний з цим полотном ескіз автопортрета. Ху-

дожник маює себе на тлі людського потоку, навантаженого харчами і туалетним папером. Власне, це вже не люди, а ходячі шлунки. Босий, із сорочкою навипуск, лівою долонею він захищає тендітний вогник свічки. Паралель з Діогеном, який в Афінах серед білого дня з ліхтарем у руці шукав людину. Тоді ж з'являється "Кобза", одна з найкращих робіт Кушніра. Щільно виліплена фігура кобзаря на передньому плані і майже привид розпластаної в пориві, написаної червоним козацької кінності, творять відчуття ірреальності дії, містичний ефект. Згадуються коні в "Тінях забутих предків" Сергія Параджанова, — можливо, вони з'явилися не без впливу Кушніра, в майстерні якого бував кінорежисер.

Природний мислитель, Кушнір не може обійти образу Сковороди. Майже десятиліття працює над варіантами картини. Коли остаточний було знайдено і перенесено на полотно, невиліковна хвороба підкосила майстра. Нам залишилися тільки композиція на полотні і перший підмальтовок. Оригінально підходить Кушнір до теми Шевченка, котрий завжди актуальний, завжди на вістрі часу. Зодягнутий у білу тогу патриція, він застерігає "І мертвих, і живих, і ще ненароджених..." від плебейства. Народ без аристократії духу не що інше, як банальний натовп.

Інтенсивно працюючи над своїми полотнами, Кушнір не забуває про друзів. Веде листування, надсилає книги, думає над тим, як побачитися з ними. Нарешті, випросивши в Спілці відрядження до Москви, нехтуючи власною безпекою, іде у Мордовський табір, аби через колючий дріт хоч кількома словами перемовитися з хлопцями. Там його затримують, обшукають і, причепивши "хвоста", відпускають. У Москві художника переслідують "архангели": "Гражданин в кепке, остановитесь"! Відірвавшись від переслідувачів, щасливо повертається до Києва. Щастя, що-правда, відносне. Гайка, і до того міцно закрученя, дотягується остаточно. Його не допускають на виставки і тим самим заганяють у фінансовий кут. Спілка, якщо й купувала картини, то намагалася

"І мертвим, і живим...". Олія

запхати їх якомога далі від людських очей. Таким чином три полотна — "Матері", "Наречена", "Святковий день" — опиняються: перша — в Золотоніському ПТУ, де нею під час ремонту затуляють вікна і згодом закидають на горище; друга — в Онуфріївському районі партії, під конвоєм численних, бездарно наквецяніх вождів; третя — в сільському клубі на Кам'янець-Подільщині. Всі вони потребують реставрації. На жаль, визволити картини вдалося лише після смерті художника.

Обструкція, незважаючи на перебудову, тривала доти, поки в

“Гвалтована Україна”. Темпера

Спілці верховодили Лопухови й Шаталіни. І це мало свою, так бимовити, логіку, до цього внутрішньо митець був готовий, тоді як контакти з ідеалізованим західним світом лишались незвіданою землею. І ось два роки тому в майстерню навідався такий собі респектабельний чоловік, організатор виставок, різноплановий бізнесмен або, як кажуть про нього обдурені художники, багатопрофільний шахрай, українець із Чикаго. Перебалакавши з Кушніром і залишивши розписку, забрав із собою дев'ять першокласних полотен. Ні обіцянок грошей, ні бізнесмена, ні картин з того часу ніхто не бачив. У сім'ї, як то кажуть, не без виродка.

На жаль, за життя митець не мав жодної персональної виставки.

А без зібраніх разом, бодай у гарно виданім альбомі, кращих робіт художника годі думати про доконечне розуміння цієї неординарної в українському мистецтві постаті.

Хочеться вірити, що з часом буде здійснюватися державна програма відродження і захисту української культури. Або принаймні з'являться культурні люди з достатком, такі собі вкраїнські Третьякови, з допомогою яких, дай Боже нашому теляті вовка з'їсти, виросте у нас щось на кшталт національної галереї, де знайшли б своє законне місце і Архипенко, і поцуплений “старшим братом” Малевич, і художники-шістдесятники, серед котрих Кушнір — зірка не останньої величини.

Т